NIEUWE UITGAVEN.

Die Maxime «*Laissez faire et laissez passer*», ihr
Ursprung, ihr Werden.

Ein Beitrag zur Geschichte der Freihandelslehre
von Dr. August Oncken.

Ieder kent de zinspreuk: laissez faire, laissez passer. Zij is een der zoogenaamde „gevleugelde woorden” Hoe is zij ontstaan? Wie heeft haar het eerst gebezigd, en in welken zin? Op deze vragen heeft Dr. Oncken getracht het antwoord te geven. Het volgende is een kort overzicht van zijn geschrift.

Sommigen noemen als stamvader der zinspreuk J. Vincent de Gournay (1712—'59), eerst koopman, later handelsintendant te Parijs, die voor een van de stichters der Physiocratische school doorgaat. Een oude overlevering daarentegen noemt een zekeren Legendre, die in den tijd van Colbert geleefd en de spreuk tegen Colbert's regeeringsstelsel zou gebruikt hebben. Men vermeldt ook den markies d'Argenson van wien een soortgelijk woord: „pas trop gouverner” afkomstig zou zijn. Wat is hier waarheid?

De spreuk bestaat uit twee deelen: „Laissez faire”, dat op vrijheid van productie betrekking heeft, en „Laissez passer” dat vrijheid van verkeer bedoelt. Turgot spreekt in zijn Eloge op Gournay, slechts over „Laissez faire”. Dit gedeelte nu is bepaald ouder dan Gournay. Het tweede deel daarentegen wordt vóór de Physiocraten niet aangetroffen. Gournay schijnt de formule aangevuld, niet uitgevonden te hebben. Het onderzoek moet gesplitst worden in een geschiedenis van het eerste gedeelte en een geschiedenis van den volledige vorm.

Het woord „laissez faire” schijnt werkelijk uitgesproken te zijn door Legendre, en wel in een vergadering van kooplieden, door Colbert bijeengeroepen. Het was een antwoord op de vraag van Colbert, hoe hij het best den handel bevorderen kon.

Zulke vergaderingen mogen ons onwaarschijnlijk voorkomen in een tijd van absolutisme, toch waren zij inderdaad niet zeldzaam.

Oncken toont dit met vele bijzonderheden aan. In 1664 bijvoorbeeld stichtte Colbert een Conseil du Commerce waarin de koning zelf om de veertien dagen voorzat en die tot doel had, de wenschen van handels- en fabrieksstand te doen kennen aan de hoofden van den staat.

Hieruit zijn, omstreeks 1700, de kamers van Koophandel ontstaan.

De regeering liet de fabrickanten zelve hun regels en voorschriften maken en bekrachtigde die. Deze regels werden waarlijk niet als een last beschouwd, integendeel de kooplieden waren er in 't begin zeer mede ingenomen. Later werden er straffen gesteld op het niet nakomen der voorschriften en inspecteurs benoemd om dit te controleeren.

Die inspecteurs — Louvois heeft hun getal tot veertig doen opklimmen — maakten zich dikwerf gehaat en zoo kwamen de reglementen in discrediet. Maar oorspronkelijk waren zij dit niet; daarvoor hadden de belanghebbenden te veel deel gehad aan hunne samenstelling.

In welken tijd is nu de vergadering, waarvan hier sprake is, gehouden?

In Colbert's leven zijn twee tijdperken te onderscheiden: dat van krachtige energie, van ongestoorde samenwerking met zijn koning, ongeveer tot 1672, het begin van den oorlog met Holland, en een tijdperk van moeitevolle verdediging zijner beginselen tegen de oorlogspolitiek van Lodewijk XIV en Louvois. Dit tweede tijdperk loopt van 1672 tot zijn dood in 1683.

In dien laatsten tijd nu, waarschijnlijk 1680, moet de vergadering gehouden zijn.

Terloops deelt de schrijver een hoogst merkwaardigen brief mede van den toenmaligen Hollandschen gezant Pieter de Groot, zoon van Hugo de Groot. Hij is gericht aan den koning en behelst een verzoek om opheffing van het beruchte protectionnistische tarief van 1667. Het merkwaardige in dezen brief is, dat de argumenten die er gebruikt worden, volkomen die der hedendaagsche free-traders zijn.

Een tweede vraag is: wie was Legendre? De opgaaf van dien naam zijn wij aan Turgot verschuldigd. In den „Dictionnaire universel de Commerce" van de gebroeders Savary, wordt een zekere Legendre vermeld als schrijver van een uitstekend werk over handelsrekenkunde. De eerste oplage van dit boek dateert van 1657. Uit dit boek blijkt, dat de schrijver niet alleen theoreticus was, maar ook zeer vertrouwd met de praktijk van den handel, waardoor het lang niet onwaarschijnlijk is dat wij in hem den

koopman Legendre, die het eerste „laissez nous faire” uitsprak, vóór ons zien.

Nog boezemt de vraag ons belang in, wáár deze vergadering kan gehouden zijn. Zeker niet te Versailles of Parijs: zóo dicht bij het hof had niemand een dergelijk antwoord aan Colbert durven geven. Een Zwitsersche overlevering brengt ons op het spoor. Zij vermeldt een vergadering van Lyonsche kooplieden, waarin een dergelijk voorval zou hebben plaats gegrepen. Hoewel nu te Lyon niets bekend is van zulk een vergadering, zoo is toch waarschijnlijk het bericht juist. Immers dáár was het, dat Colbert na den oorlog met Holland het krachtigst zijn stelsel toepaste.

Wij kunnen alzoo aannemen, dat het „laissez faire” is uitgesproken door een koopman François Legendre, schrijver van een boek over handelsrekenkunde, in een vergadering te Lyon, door Colbert bijeengeroepen, in 't jaar 1680.

Maar de formule is nu nog slechts een los weggeworpen woord; zij heeft nog geen beteekenis voor de wetenschap. Hoe heeft zij die verkregen?

Gewoonlijk wordt gezegd: door de Physiocraten; wij moeten echter tot een veel vroegeren tijd teruggaan.

Reeds ten tijde van „le roi soleil” waren er twee schrijvers, die den moed hadden als verdedigers van de lagere standen op te treden. Het parlamentslid te Rouen Pierre le Pesant de Boisguillebert en de maarschalk Vauban. Het hoofdwerk van den eersten verscheen in 1697: „Détail de la France”, waarna Vauban in 1707 volgde met zijn: „Dîme royale.” Hierin waren beiden het eens, dat de Staat de arme, ellendige volksklasse tot hooger welvaart moest opheffen. Boisguillebert echter dacht vooral aan de landbouwende bevolking, terwijl Vauban ook den kleinen stadsburger, den handwerksman in zijn beschouwing opnam. Boisguillebert was wat men thans „een agrariër” zou noemen. Zijn handelsvrijheid is volstrekt niet absoluut bedoeld; hij wilde juist het omgekeerde van hetgeen onze hedendaagsche vrijhandelaars verlangen. Evenals de Physiocraten wenschte hij hooge graanprijzen. Hij ziet zelfs niet op tegen het toekennen van uitvoerpremiiën om deze te verkrijgen. Hij neemt niet het belang der industrieelen maar dat der kleine boeren tot uitgangspunt. Bij hem vinden wij dezelfde gedachte, die later Quesnay deed zeggen: „Pauvres paysans pauvre royaume, pauvre royaume pauvre roi.”

Boisguillebert bedoelt met zijn „liberté du commerce des grains,” niet vrije *invoer*, wat de kern uitmaakt van de moderne vrij-

handelsleer, maar vrijheid van *uitvoer*. Vrijheid van invoer bestrijdt hij, omdat deze de graanprijzen doet dalen.

Wanneer de economen uit dien tijd vrijhandels-formules gebruiken en verdedigen, moet men die altijd „cum grano salis” opvatten; zij bedoelen er vaak geheel iets anders mede dan wij.

Terwijl Boisguillebert dus agrariër was, was Vauban mercantilist.

Men heeft zijn „dîme royale” een voorlooper van de Engelsche income-tax genoemd. Dit is juister dan haar op ééne lijn te stellen met den impôt unique. De Physiocraten gevoelden dit zeer goed, want ofschoon zij met veel achting over Vauban spreken, wijzen zij toch alle gemeenschap van denkbeelden met hem af.

Welk deel heeft nu Vauban aan onze zinspreuk? Geheel geen, noch naar den vorm, noch wat het begrip betreft. De dîme royale staat op een geheel anderen bodem als die waarop het beginsel „laissez faire laissez passer” zou kunnen tieren.

Thans echter gaan wij den naam vermelden van een man, die door de Physiocraten altijd met bijzondere voorliefde als een hunner voorloopers is aangeduid: den markies d'Argenson.

Réné Louis de Voyer, marquis d'Argenson (1694—1757) moet niet verward worden met zijn jongeren broeder, die vele jaren minister van oorlog was onder Lodewijk XV. Aan hem, wij hebben het reeds herinnerd, wordt de zinspreuk „pas trop gouverner” toegeschreven.

d'Argenson is zoo ongeveer de eerste Republikein uit beginsel in de jaren vóór de Fransche revolutie. De oude Grieksche republiek, de republiek der Vereenigde Nederlanden, Zwitserland, ziedaar de idealen waarop hij voortdurend wijst. Later van 1744—47 is hij minister van buitenlandsche zaken. Met St. Pierre deelt hij het geloof aan eeuwigen vrede. Ook maakte hij de gedachte van het natuurlijk stijgen van het menschelijk geslacht van lager tot hooger trappen van beschaving tot de zijne. Hij gelooft, in overeenstemming met de Physiocraten, dat de Voorzienigheid de wereld zoo heeft gemaakt, dat de vooruitgang *moet* plaats hebben, mits de een den ander niet hindert. Geen woord wordt meer bij hem aangetroffen dan „Liberté”. Alle onheil komt volgens hem hieruit voort, dat de staat te veel wil regeeren.

„Pour gouverner mieux il faudrait gouverner moins.” Deze zinspreuk treffen wij gedurig aan in zijn „Pensée sur la reformation de l'état.”

Verder lezende stuiten wij op het volgende: „Laissez faire, telle devrait être la devise de toute puissance publique, depuis que le monde est civilisé.” Hier hebben wij alzoo onze zinspreuk gevonden,

voor 't eerst als theoretisch beginsel, als devies „Laissez libre, tout ira bien.” Als dat waar is behoeft men geen conseil du commerce meer. De markies bestrijdt die instelling dan ook heftig. In zijn boek „Essai sur la police générale des grains et sur l'agriculture” zegt hij: „Il est vrai que c'est la seule et entière liberté qui peut bien régir le commerce, l'agriculture et les mœurs. C'est sur qui je travaille moi même depuis dix-huit ans, ayant une fois remarqué que pour mieux gouverner, il faudrait gouverner moins.” Wij zien hier dat hij langen tijd in dien geest heeft gearbeid.

Merkwaardig is het dat niet één wetenschappelijk economisch werk zijne geschriften noemt en dat de Dictionnaire de l'Economie politique par Coquelin et Guillaumin den naam d'Argenson zelfs niet kent. Hierbij is intusschen in acht te nemen dat de Mémoires, wegens de strenge censuur, niet voor 1825 werden gedrukt, en toen nog slechts zeer ingekort. In 1857 kwamen zij in vijf deelen uit.

In 1752 wordt het *Journal Economique* gesticht. In dit tijdschrift ontbrandt terstond een hevige strijd tusschen de oude protectionisten en de aanhangers van de pas opkomende vrijheidsleer. Het schijnt dat in dit blad de eerste openlijke tweestrijd tusschen deze beginselen is gestreden, en wel in 1752, naar aanleiding van een gunstige recensie van het pas uitgekomen werk van Belloni: *Dissertazione del commercio*.

Dit boek is een bondige en talentvolle uiteenzetting van het systeem der Mercantilisten. Reeds in de volgende maand, April, komt een anonieme brief voor, ter bestrijding van de lofrede op Belloni's boek. Hierin worden de vrijheidsbeginselen verkondigd en het beginsel *laissez faire* gehuldigd. Verder wordt de *Conseil de Commerce* aangevallen en de vergadering van Colbert, waarin het laissez faire voor 't eerst werd uitgesproken, vermeld; de lof der republieken verkondigd, St. Pierre's gedachte van de langzaam stijgende menschelijke beschaving overgenomen. In één woord, wij vinden den geheelen d'Argenson terug. Uit een andere bron, nl. de biografie van d'Argenson, waarin zijn geschriften worden opgesomd, blijkt dan ook overtuigend, dat wij den markies als den schrijver van den brief kunnen beschouwen.

Wij zien dus dat de leer van d'Argenson de kern onzer leer van onbeperkte handelsvrijheid is.

Thans dient de vraag nog beantwoord, wanneer de spreuk „laissez faire, laissez passer” in haar volkomen vorm optrad en onder welke omstandigheden dit plaats greep. D'Argenson stierf in 1757. Een jaar te voren was het eerste opstel in physioerati-

schen geest verschenen. Het was een artikel in de groote Encyclopaedie van Diderot en d'Alembert, getiteld: „Fermiers” en geschreven door den lijfarts van Lodewijk XV en madame de Pompadour: François Quesnay.

d'Argenson, die dus juist stierf in de wordingsperiode van het physiocratisme, schijnt noch Quesnay noch Gournay persoonlijk te hebben gekend. Wel bemerkt men bij de Physiocraten uit vele zinspelingen dat zij met de in handschrift zeer verbreide werken van d'Argenson moeten bekend zijn geweest. Meermalen citeeren zij zijne zinspreuk „pour gouverner mieux, il faudrait gouverner moins”, meestal echter in den korteren vorm: pas trop gouverner. Zij hebben d'Argenson steeds als hun voorlooper beschouwd.

Het „laissez faire et laissez passer” heeft steeds gegolden voor den hoofdinhoud van de leer der Physiocraten. Volkomen terecht. Dit is ook het eenige wat de nakomelingschap, als bruikbaar, heeft gered uit den schipbreuk van hun systeem. Daarom is het te verwonderen dat deze spreuk eerst laat bij hen voorkomt; bij Quesnay zelfs in 't geheel niet. Wel schemert het beginsel in alles door, maar de formule ontbreekt nog. Zeer vaak vindt men een spreuk die nu als onbeteekenend wordt beschouwd, maar toen op den voorgrond trad: *Le monde va de lui-même*. Ook dit woord komt niet voor bij Quesnay, die zeer sober schreef, maar bij den markies Victor de Mirabeau, *l'ami des hommes*, zooals hij zich noemde; deze schijnt haar uit het Italiaansch te hebben „*il mondo va da se*.”

Het „laissez faire, laissez passer” treffen wij voor 't eerst en bij de Physiocraten uitsluitend aan in het tijdschrift van Baudeau: „*Éphémérides du Citoyen*” in het jaar 1766. Weldra werd dit tijdschrift het hoofdorgaan der school. In 1768 vertrok Baudeau naar Polen en werd het verder geredigeerd door Dupont de Nemours.

Mirabeau zegt, dat met Gournay's *laissez faire, laissez passer* het morgenlicht der waarheid was aangebroken. „*Reçois ô excellent Gournay, cet hommage du à ton génie créateur et propice, à ton coeur droit et chaud, à ton âme honnête et courageuse.*”

Van nu aan treffen wij de zinspreuk in de *Ephémérides* telkens aan, steeds in haar geheel. Mirabeau was het, die Gournay het eerst als den vader der zinspreuk noemde. Mirabeau was in een gedenkwaardige samenkomst met Quesnay 26 Juli 1757 voor diens ideeën gewonnen. Sedert noemde hij zich „*le fils aîné de la doctrine.*” Hij zegt zelf Gournay slechts één te hebben ontmoet. Daar Gournay nu volgens de algemeen verbreide overlevering tot de eerste aanhangers, ja tot de stichters van de physiocratische school zou

hebben behoord, is het zeer te verwonderen dat Mirabeau, die met Quesnay intiem omging, Gournay niet meer heeft ontmoet.

Dit doet ons vragen, wat dan de betrekking was tusschen Quesnay en Gournay? Na nauwkeurig onderzoek blijkt het dat Dupont de Nemours, die nooit te vertrouwen is, deze vriendschapsbetrekking zeer overdreven heeft voorgesteld. De omgang kan, zoowel door Gournay's vele reizen, als door Quesnay's gebonden positie, slechts van September '57—Sept. '58 hebben plaats gehad; zelfs in dien tijd kan de omgang niet zeer druk zijn geweest, daar Gournay toen reeds ziekelijk was. In elk geval had Gournay geen deel aan de artikelen „Fermiers” en „Grains”.

Het vermoeden, dat Turgot in zijn „Éloge de Gournay” aan den leermeester zijn eigen begrippen heeft opgedrongen, wordt zekerheid, wanneer wij de werken lezen, welke wij inderdaad van Gournay hebben; ofschoon de geheele wereld meent dat er niets van Gournay is overgebleven. Wij leeren hem daarin kennen als een gematigd mercantilist.

Wij kunnen ons nu ook de betrekking tusschen Gournay en Quesnay voorstellen: zij zal waarschijnlijk zijn ontstaan door bemiddeling van Turgot.

Hoe staat het echter met onze zinspreuk? In de geschriften van Gournay komt zij niet voor, evenmin in die van zijn leerlingen. Hieruit kan men besluiten dat, al heeft hij haar het eerst uitgesproken, zij toch niet zijn hoofdbeginsel uitdrukte, zooals later dat der school van Quesnay. Verder blijkt, dat Gournay wel gewenscht heeft vrije concurrentie in het binnenland, maar niet opheffing van invoerrechten voor het buitenland, zooals d'Argenson en de Physiocraten bedoelden, en zooals Turgot beweerde, dat ook Gournay's ideaal was.

Gournay scheen sterk te zijn in het inlasschen van kernachtige woorden in zijn redevoeringen en gesprekken. Ook onze zinspreuk, indien hij haar al bezigde, heeft hij waarschijnlijk bij zulk een gelegenheid uitgesproken.

In Augustus 1758 werd, door toedoen van den hoofdcontroleur van financiën, een koninklijk ediet uitgevaardigd, waarbij aan alle steden en plaatsen van Frankrijk een „don gratuit” voor zes jaar werd opgelegd, met het verlot „d'établir des droits d'entrée pour payer leur contingent.” Dit was een groote slag voor Gournay, wiens bemoeiingen om opheffing van de belemmering van binnenlandsch verkeer nu ijdel waren geweest. Zeer wel mogelijk is het, dat hij toen gezegd heeft: voor het bestuur van een land is niet alleen noodig de raad „laissez faire” maar ook „laissez passer.”

Daarmee is echter nog niet volkomen overeenstemming in bedoelingen van Quesnay en Gournay aangetoond.

Vermoedelijk hebben wij het gesprek, waarin, volgens den markies de Mirabeau, de zinspreuk voor 't eerst in haar geheel werd uitgesproken, te plaatsen in Augustus of September 1758. Waarschijnlijk werd dit gesprek gehouden ten huize van Quesnay, te midden van een groote verzameling geleerden. De vermelding van deze bijeenkomst zijn wij, gelijk zooveel bijzonderheden uit Quesnay's leven, verschuldigd aan het dagboek van Madame du Hamlet, eene hofdame van madame de Pompadour, maar voor de theoretici, die de zinspreuk hoorden, had zij een veel uitgebreider strekking dan voor hem die haar uitsprak.

Uit dit alles blijkt dus, dat hetgeen de leerboeken meedeelen omtrent den oorsprong der spreuk zonder grond, onnauwkeurig en onjuist is.

Merkwaardig is ook, dat deze zinspreuk volstrekt niet voorkomt in de werken van den man, van wiens werken men haar als onafscheidelijk beschouwt: Adam Smith. Evenmin treft men haar aan bij Ricardo en Malthus. Ook in later tijd is het „laissez faire et laissez passer" steeds meer in de journalistiek gebruikt dan in wetenschappelijke werken. Wel echter vinden wij bij den radicalen staatsphilosoof Jeremias Bentham een Engelsche vertaling der spreuk als motto: „Leave us alone." Zoo ook „Be quiet!" en „The request which agriculture, manufactures and commerce present to governments is as modest and reasonable as that which Diogenes made to Alexandre: „Stand out of my sunshine."

Later werd zij een hoofdmotto van de Anticornlaw-league. In Frankrijk verschaftte J. B. Say haar een plaats in de litteratuur. Verwonderlijk is het, dat de Duitsche economen uit dien tijd, die zoo geheel onder Franschen invloed stonden, er geheel geen gebruik van maken. Noch bij Iselin noch bij Mauviller noch bij Schlettwein wordt deze zinspreuk aangetroffen. Het eenige wat op een vertaling gelijkt is het woord van Iselin „Lasst der Natur ihren Gang!"

Ziedaar in weinige woorden teruggegeven, wat Oncken ons van de geschiedenis der bekende spreuk: laissez faire, laissez passer weet te verhalen. Ten slotte merkt hij aan, dat wie de fout begaat, zooals de Manchester-school, van haar toe te passen op de sociale kwestie, haar beteekenis geheel doet veranderen. Zij wordt dan een voorwendsel voor de hoogere standen om zich te ontslaan

van algemeen-menschelijke plichten; het motto van een ongevoelig kapitalisme, dat zich hult in den mantel der wetenschap. Na eerst het devies te zijn geweest van onderdrukten, die naar vrijheid en vooruitgang snakten, wordt zij dan een leuze voor onderdrukking en achteruitgang. Het laissez faire, op het sociale vraagstuk onzer dagen toegepast, zou inderdaad zijn: „ne rien faire.” Zóo aangewend is het een zeer gevaarlijk beginsel, niet alleen voor den vierden stand maar ook voor de hoogere klassen. Men vergete toch niet dat in deze zinspreuk een anarchistisch element schuilt; immers een verkleining, een geringschatting van den Staat. „Aidez à faire” zou het nieuwe wachtwoord moeten zijn. Maar is de tijd niet gekomen, om ons te onttrekken aan de heerschappij van zinspreuken en wachtwoorden?

Zou het tijdperk niet zijn aangebroken, waarin handelen mogelijk is, ook zonder een dergelijken prikkel. Wij gelooven dat het inderdaad gekomen is; de oude leuze heeft geen kracht meer, wij nemen er afscheid van; op de zinspreuk zelve passen wij de woorden toe: „Laissez passer.”

G.

De Malaise en het Protectionisme, door
 Mr. J. G. PATIJN. 's Gravenhage, 1888.
 80 blz.

De oud-burgemeester der residentie heeft een verdienstelijk werk verricht door zijn otium te gebruiken tot het schrijven van een zoo uitstekend pleidooi vóór den vrijen handel als hij ons in zijne hierboven vermelde brochure te lezen gaf.

Wij hebben slechts ruimte voor eenige regelen, maar willen toch niet nalaten er terstond de aandacht op te vestigen en tot de lezing aan te moedigen.

Aanleiding tot het schrijven zijner brochure vond de heer Patijn in de lezing der Verslagen van Nederlandsche Industrieëlen (kortelijk vermeld in onze „Nalezingen” van October en December) en in aantekeningen, getrokken uit Consulaire Verslagen en uit die van Kamers van Koophandel over 1886. Hij gaf ze in het licht, omdat het, zoo zegt hij te recht, „zijn nut kan hebben tot behoedzaamheid aan te sporen, waar men — onder de verleidelijke leuze van bescherming van de Nederlandsche nijverheid en van den Nederlandschen arbeid — de Regeering wil drijven tot het

volgen van eene andere politiek, dan waarbij het Nederlandsche volk tot dusver heeft welgevaren.

Aangezien velen, ook hier te lande, heil zien in staatshulp, onderzoekt de schrijver de vraag, of die staatshulp, de tusschenkomst van de Wetgeving gewenscht en bij machte is om verbetering te brengen in den gedrukten toestand, waarin de landbouw en vele takken van nijverheid ook ten onzent onmiskienbaar verkeeren, en of die hulp moet worden gezocht in bescherming door belemmering van invoer. Daarbij vestigt hij in de eerste plaats het oog op de oorzaken der malaise en gaat daarna den toestand in andere Rijken en in ons Vaderland kortelijk na.

Wat de oorzaken der malaise betreft, wordt terecht gezegd, dat daarbij niet aan ééne, maar aan onderscheidene oorzaken moet worden gedacht, in de eerste plaats aan den grooten invloed, dien spoorwegen en stoombooten gehad hebben op het vervoer der producten van den grond. Daardoor toch en door de steeds lagere vrachten, waarmede de vervoerders zich te vreden stelden, konden de Europeesche markten worden overstroomd met granen, in the Far West van Noord-Amerika en in Britsch-Indië geteeld, en in Europa te koop aangeboden tegen prijzen waartegen onze producenten niet konden concurreeren ¹⁾).

Kortelijk bespreekt de heer Patijn meerdere oorzaken der in zoo vele landen bestaande malaise en herinnert hoe men in Duitschland en eenige andere landen daartegen in beschermende maatregelen heil heeft gezocht, om vervolgens na te gaan hoe de toestand thans elders en hier is. Wij kunnen hem daarbij thans niet volgen, drukken slechts de hoop uit dat zijn helder, door tal van

¹⁾ Nog klinken ons in de ooren de woorden, voor ongeveer een kwart eeuw, tijdens het in den Haag gehouden Statistisch Congres, van den Amerikaanschen gedelegeerde Ruggles vernomen: Maak u toch niet ongerust over de graanproductie in onze «Far West». Bedenk toch dat die productielanden verder van onze havens zijn afgelegen dan b. v. Archangel van Gibraltar, en dat, zoo er al spoorwegen bestonden om die granen naar onze havens te vervoeren, de transportkosten zoo aanzienlijk zouden zijn, dat zij nimmer tot concurreerende prijzen op de Europeesche markten zouden kunnen worden geleverd. — Wat toen met grond kon worden beweerd, is, men weet het, sedert lang niet meer waar. Amerika heeft zich met spoorwegen overdekt. De zware concurrentie, welke deze en de menigvuldige stoomvaartlijnen elkaar aandoen, stelt de graanproducenten in «the Far West» in staat hunne granen op de Europeesche markten te leveren tegen prijzen, waartegen onze graantelers niet kunnen mededingen; — tot voordeel wel der consumenten, dus der massa, die bij goedkoope graan- en broodprijzen wordt gebaat, maar ten nadeele van onze producenten, d. i. van den talrijken landbouwenden stand.

cijfers en officieele en andere bescheiden gestaafd betoog vele lezers zal vinden, velen zal overtuigen dat in beschermende maatregelen niet het ware redmiddel tegen de bestaande malaise te vinden is.

Een zeer kort woord nog slechts over de conclusie, waartoe de heer Patijn komt. Maar vooraf zij toch nog de aandacht gevestigd op een tweetal hoogst belangrijke groepen van cijfers door hem medegedeeld. Op blz. 49 wordt met onwedersprekelijke cijfers aangetoond dat aan Engeland nog altijd het leeuwenaandeel toekomt van de op de beschermde markten van Frankrijk, Duitschland en de Vereenigde Staten verkochte goederen en dat dit aandeel steeds toenemend is. Op blz. 70 wordt uit de door Mr. Beaujon in de „Bijdragen van het Statistisch Instituut,” n°. 2 van 1887 medegedeelde cijfers van den in- en uitvoer van verschillende Staten van 1865 tot en met 1885 bewezen, dat Nederland het eenige Rijk is, waar èn sedert 1876 èn sedert 1880 zoowel de in- als de uitvoer belangrijk is toegenomen.

Terecht acht de heer Patijn die cijfers „bemoedigend voor hen, die nog altijd meenen dat Nederland wel heeft gedaan om, ook toen zich [schier] overal elders reactie op het gebied van oeconomische beginselen voordeed, te blijven vasthouden aan die politiek, waarbij het Nederlandsche volk in rijkdom en welvaart is toegenomen.” ¹⁾

Mr. Patijn's resumé, blz. 71 en vlg., is, even als zijn geheele boekje, een warm pleidooi voor het vrijhandelstelsel. Hij ontkent volstrekt niet „dat van Wetgeving en Regeering nog veel kan gevraagd worden om verbetering te brengen in onzen tegenwoordigen oeconomischen toestand.” Maar volkomen terecht, gelooven wij, zegt hij ook ten slotte dit: „Hetgeen echter, naar ik meen, de crisis aan allen leeren kan, is dit, dat de weg der reactie, dien men elders heeft ingeslagen, niet tot verbetering van den bestaanden toestand heeft geleid en dat dus de grootste omzichtigheid geraden is, wanneer men ons wil doen terugkomen van die politiek van vooruitgang, van vrije ontwikkeling, waarbij het Nederlandsche volk steeds heeft welgevaren.”

Moge Mr. Patijn's flink woord velen van de juistheid dier waarschuwing overtuigen.

J. K. W. QUARLES VAN UFFORD.

¹⁾ En welke, voegen wij er bij, steeds met warmte is voorgestaan in dit tijdschrift, dat door den heer Patijn, die zooveel bronnen aanhaalt, niet éénmaal wordt vermeld.